

*Xudaverdiyev Sənan, magistrant,
Xasiyeva Leyla Qabil qızı,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universiteti,
Email: khasiyeva@rambler.ru*

BANK FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ NƏZARƏT SİSTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ

Bazar münasibətlərinin hazırkı səviyyəsi hökumətin iqtisadiyyatda birbaşa iştirakı və maliyyə-kredit alətlərindən fəal istifadə imkanlarının məhdud olması ilə xarakterizə olunur. Onların dialektik birliyinə nail olmaq üçün ümumi və yaradıcı yanaşmaların istifadəsi də daxil olmaqla düzəlişlər sistemi təkmilləşdirilmişdir [1, s.45].

Ənənəvi, müasir riyazi vasitələrdən və informasiya texnologiyalarından istifadə etməyi tələb edən təhlillər etibarlı monitoring məlumat bazasının formalaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti sisteminin təhlili mexanizmində maliyyə yanaşmasının əsas istiqaməti qəbul edilmişdir. Bununla birlikdə, ümumi iqtisadi fəaliyyət mühitini qiymətləndirmək üçün bir sıra statistik və riyazi metodlardan da istifadə edilir.

İqtisadi təhlükəsizlik tələblərinə cavab verən dayanıqlı bir bank sisteminin fəaliyyətini standartlaşdırmaq üçün iqtisadi və inzibati metodların üzvi inteqrasiyası üçün bir mühit yaratmaq lazımdır. Bu və digər səbəblərə görə bankın fəaliyyətini standartlaşdırmaq və nəzarət sisteminin səmərəliliyini artırmaq və onların həyata keçirilmə is-

tiqamətini müəyyən etmək üçün yeni imkanlar tapmaq lazımdır.

Bank fəaliyyətinin dayanıqlılıq və iqtisadi təhlükəsizlik baxımından standartlaşdırılması ümumi, tipik olmayan, balanslaşdırılmış, məqsədli proqramları və standartlaşdırma metodlarını əhatə edir.

İqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının balanslaşdırılması onların balanslı inkişafı üçün zəruri şərtədir və ümumi tarazlığın vəziyyətini qiymətləndirdiyi üçün bankın davamlılığı və iqtisadi təhlükəsizlik baxımından tənzimlənməsində balanslaşdırılmış yanaşma tətbiq olunur.

Dolayısı tənzimləmə üsulları hərəkət azadlığını genişləndirdikcə ölkənin iqtisadi siyasətinin, maliyyə, kredit və pul siyasətinin əsasını təşkil edir. Bank fəaliyyəti üçün reallığın və davamlı inkişafın prioritetlərinə uyğun tənzimləmə mexanizmləri, islahatın müxtəlif mərhələlərində fərqli yanaşmalar təmin edir.

Beləliklə, Azərbaycanda bank islahatının ilkin mərhələlərində bank sisteminin idarə edilməsi təcrübəsi özəl bank sisteminin institusional qurulmasını təmin etmək üçün dövlət banklarının yenidən qurulması və sağlamlaşdırılması üçün tədbirlər görülmüşdür.

Bu mərhələdə kapitala aşağı tələblər qoyulmuş, sistemə daxil olmaq üçün çox sərbəst şərait yaradılmış və bank fəaliyyətini standartlaşdırmaq üçün monitoring vasitələrindən istifadə edilmişdir. Bu yanaşma bank sisteminin sistemli şəkildə genişlənməsinə və özəl bankların sürətli böyüməsinə imkan verir.

Araşdırmalar göstərir ki, bank idarəçiliyinin makro elementlərinin gücləndirilməsinə ehtiyac yaradan amillər arasında dayanıqsız maliyyə şəraiti yüksək xərclərlə müşayiət olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar və dövlət tənzimlənməsi arasındakı tarazlıqda böyük iqtisadi fayda verəcəyini vəd edən makro-prudensial yanaşma, hətta dayanıqsız maliyyə vəziyyətində belə, ciddi mikro üsulların belə sistemin etibarlılığına zəmanət verə bilməməsidir.

Bank, mayeləri tənzimləyərkən, kreditorların, əmanətçilərin və digər müştərilərin öhdəliklərini vaxtında və zərərsiz yerinə yetirmək qabiliyyəti kimi, real və gözlənilməz öhdəliklər arasında fərq qoyma ehtiyacını nəzərə almalıdır.

Aktivlərin dövrüyyə səviyyəsini təsvir etmək üçün ən sadə nisbətlərdən biri, likvid aktivlərin məcmu aktivlərlə məcmu aktivlərə nisbətidir. Bankın öhdəliklərini vaxtında və zərərsiz yerinə yetirmək qabiliyyəti daxili fəaliyyət faktorlarından (bank aktivləri, kreditin keyfiyyəti, sağlam idarəçilik və s.) və fəaliyyətinin davamlılığını müəyyən edən xarici amillərdən asılıdır.

Innovativ inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi, kredit ayırma strukturunu təkmilləşdirməklə yanaşı, tənzimləyici vasitələr tələb edir: milli bank sisteminin modernləşdirilməsi, resurs bazasının möhkəmləndirilməsi, investisiyaların artırılması, yeni uzunmüddətli resursların kəşf edilməsi və investisiya tətbiqinin gücləndirilməsi.

Azərbaycan hökuməti ilə Mərkəzi Bankın əlaqələndirilmiş fəaliyyəti dünya iqtisadi sisteminə fəal şəkildə inteqrasiya olunan milli iqtisadiyyata global iqtisadi böhranın təsirini minimuma endirmək məqsədi daşıyır.

Həyata keçirilən tənzimləmə siyasəti sabit valyuta məzənnələrini, aşağı inflyasi-

yanı və dollarlaşma gözləntilərini təmin edir ki, bu da idxal olunan malların qiymətinin sürətli artımının və depozitlərin dəyərdən düşməsinin qarşısını almışdır.

Milli valyutanın sabit məzənnəsinin saxlanması da xarici valyuta borcunun borc yükünü artırmağa imkan vermədi [2, s.22].

Bank sisteminin dayanıqlılığını təmin etmək üçün mərkəzi bankın həyata keçirdiyi tənzimləyici tədbirlər real iqtisadiyyatın əsas sahələrində investisiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi üçün əlverişli mühit yaratmışdır.

Bu tədbirlər arasında daxili mənbələrdən tələb olunan ehtiyat nisbətinin azalması, kommersiya banklarına xüsusi kreditlərin verilməsi və yenidən maliyyələşdirmə faizlərinin aşağı salınması, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, milli sığorta ehtiyatlarının miqdarını artırmalıdır.

Bank tənzimləmə sistemi qlobal maliyyə - iqtisadi böhranın nəticələrini nəzərə almalı və dünya iqtisadiyyatının mərkəzi bank siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə inteqrasiyasını dəstəkləməlidir.

Kredit təşkilatlarının yenidən təşkili - daha az büdcə xərcləri tələb edən böhrandan çıxmaq üçün tədbirlər nəzərə alınmaqla - görülməli tədbirlərin dəyərinin bölgüsünün hərtərəfli təsdiqlənməsi tələblərinə cavab verməlidir.

İlk növbədə, tənəzzüldən sonrakı dövrdə banklar iqtisadi artımı təşviq edərkən sistemin etibarlı göstəricilərinə, xüsusilə risklərin idarə edilməsinə diqqət yetirməlidirlər. Bu baxımdan, mərkəzi bankın yürütdüyü siyasət dinamik və davamlı inkişafın ən yaxşı birləşməsinə təmin etməli və makroiqtisadi risk səviyyəsini daha dolğun əks etdirməlidir [3, s.56].

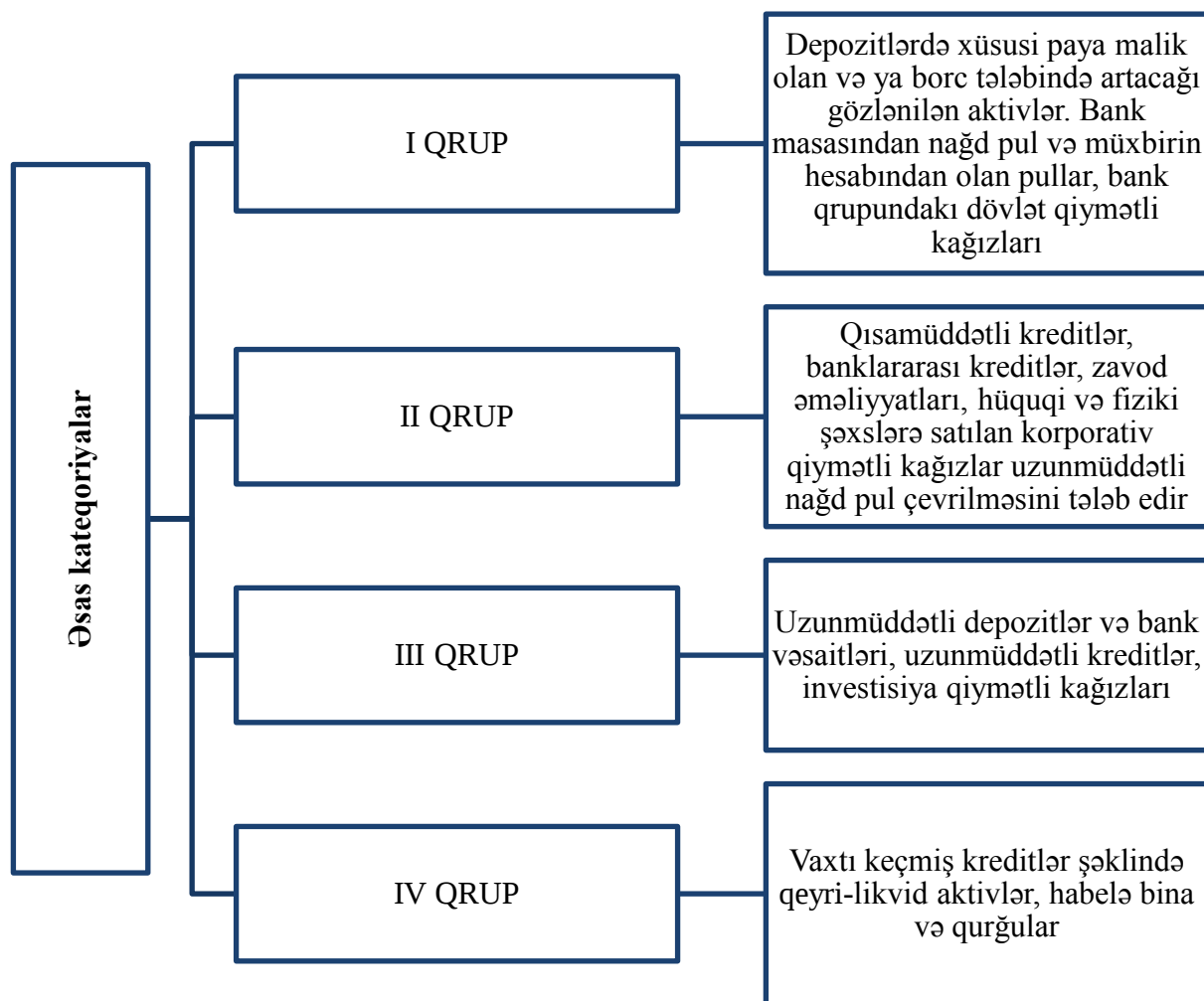
Qlobal böhran pul siyasətini və makroiqtisadi nəzarət mexanizmlərini yeni şərtlərə uyğunlaşdırmaq və inflyasiyanın təsirini daha ətraflı nəzərdən keçirmək üçün düşünülmüş layihələrə ehtiyac olduğunu göstərir.

Bank sisteminin sabitliyinə xarici amillərin təsirinin qiymətləndirilməsi klassik və yeni, əsasən müasir iqtisadi və riyazi analiz üsulları ilə aparılır. Bu, müvafiq mənbələrdə kifayət qədər müzakirə olunduğundan, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin dayanıqlılığını müəyyən edəcək və nəzarət sisteminin səmərəliliyini artıracaq daxili fəaliyyətə əsaslanan və əsasən makro səviyyəli tənzimləmə məsələlərini qeyd etməyəcəyik.

Bankın dayanıqlılığı, borc vəsaitlərinin keyfiyyəti, idarəetmə səviyyəsi, resursların digər banklara cəlb edilməsinin üstünlüyü, depozit bazasının sabitliyi və xarici tərəfdaşlarla əlaqələrin davamlı inkişafını təmin edən aktivlərin əsasıdır [4].

Daxili faktorlara gəldikdə, qeyd etmək vacibdir ki, bir bankın aktivlərinin keyfiyyəti axın, risk və gəlirlilik kimi göstəricilərlə xarakterizə olunur. Bu səbəbdən aktivlərin dövriyyə nisbətinə görə qruplaşdırılması bank aktivlərinin keyfiyyətini idarə etmək qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi və bu imkanların həyata keçirilməsi baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Borclunun satış və ya ödəniş yolu ilə nağdsız pulu nağdsız aktivə çevirmək qabiliyyətindən asılı olaraq əksər tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilən kateqoriyalar əsasən aşağıdakı qruplara bölünür:

Mənbə: <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/25825/makaleler/4/arastirmax-bank-faliyyatinin-tanzimlanssi-v-nzart-isteminin-smrliliyinin-yuksldilmsi.pdf> - bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Şəkil 1. Borclunun satış və ya ödəniş yolu ilə nağdsız pulu nağdsız aktivə çevirmək üzrə kateqoriyalar.

Bank təcrübəsi göstərir ki, aktivlərin aşağı hərəkətliliyi onların riskini artırır, başqa sözlə aktivlərin nağd pula çevrilməsi prosesində itki ehtimalını yüksəldir [3, s.111].

Buna görə də, yuxarıda qeyd etdiyimiz əsas qruplar arasındakı hərəkətlər vasitəsilə yuxarıda göstərilən təsnifat xüsusiyyətlərinin və hərəkətliliyin tənzimlənməsi sisteminin effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırma ehtimalını həyata keçirməyə kömək edə bilər.

Kredit təşkilatlarının yenidən təşkili daha az büdcə xərcləri tələb edən böhranların azaldılması tədbirlərinə diqqət yetirməklə - sistemin etibarlı performans göstəricilərinə, xüsusilə risklərin idarə edilməsinə əsaslanaraq, tədbirlərin xərc bölgüsünün hərtərəfli təsdiqlənməsi tələblərinə cavab verməlidir.

Bankın cəlb olunan kapital, başqa sözlə, borc dövriyyəsi, xarici borcun asılılığının

azalması, əmanətlərin sabitliyi və s. şəklində ifadə olunan dinamika dövlət tənzimləmələri kimi xüsusi diqqətə layiqdir. Bu səbəbdən, milli bank sisteminin xarici borcdan asılılığının azalması, iqtisadi təhlükəsizlik standartlarına uyğun olaraq davamlı fəaliyyət göstərməsinin vacib amilidir.

Məlum olduğu kimi, bankın dövrüyyə mövqeyi müəyyən miqdarda pul və borc nisbətini əks etdirir. Bu məlumatlar, əmlakın və kreditin şərtlərinə görə təsnif edilən yenidən qurulan gəlir hesabatında əks olunur.

Nəzarət zamanı bankın mövqeyinin xarici və daxili amillərə təsirinin qiymətləndirilməsi aktiv və öhdəliklərində dövrü ziddiyyətləri, habelə bu uyğunsuzluğun ümumi borca təsirini və dinamikasını əhatə etməlidir [6].

İdarəçiliyin səmərəliliyi bank siyasətinin məzmunu, cari və strateji problemləri həll edə bilən effektiv təşkilati quruluş, bankın fəaliyyətinin dayanıqlılığının müəyyən edilməsində mühüm amil olaraq bankın aktiv və öhdəliklərin idarə edilməsi mexanizminin mahiyyəti və düzgünlüyü ilə müəyyən edilir.

Kredit təşkilatlarının yenidən təşkili daha az büdcə xərcləri tələb edən böhranların azaldılması tədbirlərinə diqqət yetirməklə - sistemin etibarlı performans göstəricilərinə, xüsusilə risklərin idarə edilməsinə əsaslanaraq, tədbirlərin xərc bölgüsünün hərtərəfli təsdiqlənməsi tələblərinə cavab verməlidir.

Milli bank sisteminin xarici borcdan asılılığının azalması, iqtisadi təhlükəsizlik standartlarına uyğun olaraq davamlı fəaliyyət göstərməsinin vacib amilidir.

Problemlə banklarda kreditorların qanuni tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarəti gücləndirmək, müasir ekspert texnologiyasına əsaslanan restrukturizasiya planlarının qiymətləndirilməsi və monitorinqi sisteminin təkmilləşdirilməsi və maliyyə vəziyyəti nəzərə alınmaqla bank sisteminin gücləndirilməsi üçün hüquqi bazanın gücləndirilməsidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Həsənov A.S. Azərbaycanda bank sisteminin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, Qanun, Bakı, 2019, 389 səh.
2. Muradov A.S. Bank sektorunda mövcud problemlər, Azər nəşr, Bakı, 2017, 399 səh.
3. Orley U.L. Banking sector, London, London publishing, 2017, 455 p.
4. <http://www.e-qanun.az/framework/43056> - bank sektorunun idarəedilməsi 2021.
5. <https://dejure.az/en/node/698> - bankın dövlət tənzimlənməsi 2021.
6. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi.
<https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/25825/makaleler/4/arastirmax-bank-faliyyetinin-tenzimlennesi-v-nzart-sisteminin-smrliliyinin-yukseldilmsi.pdf>